

GABO PSZICHOLÓGIA

ALFRED ADLER

Emberismeret
Gyakorlati individuálpszichológia

Bevezetés

Az ember kedélye: sorsa.

(HÉRODOTOSZ)

Az emberismeret alapelvei nem tűrik meg a fennhéjázást és a büszkélkedést. Ellenkezőleg: az igazi emberismeret szerénységre tanít, miközben rámutat arra az óriási feladatra, melyen az emberiség kultúrájának legkezdeté óta dolgozik. Ám ez a munka ez ideig nem volt tudatos és rendszeres, úgyhogy mindig csak egyes kiemelkedő egyéniségek akadtak, akik az átlagnál nagyobb emberismerettel rendelkeztek. A kérdés sebezhető pontja éppen ez. Mert ha elfogulatlanul vizsgáljuk az emberek emberismeretét, többnyire azt találjuk, hogy ezen a területen csődöt mondanak. Valamennyien kevés emberismerettel rendelkezünk, és ez elszigetelt életünkből következik. Sohasem éltek az emberek annyira elszigetelten, mint ma. Már kora gyermekségünk óta gyerekek a kapcsolataink. Elszigetel egymástól a család. Egész életmódunk olyan természetű, hogy alkalmatlan az emberismeret művészetének kifejlődéséhez vezető bensőséges kapcsolatok kialakulására. Ez utóbbi két momentum kölcsönösen feltételezi egymást, mert hiszen nem találhatunk kapcsolatot

az emberekkel akkor, amikor megértés híján idegenül állunk velük szemben.

Legsúlyosabb következménye ennek a hibának, hogy az embertársainkkal való bánásmódban és a velük való együttélésben többnyire csődöt mondunk. Gyakran emlegetett és fájdalmas tény, hogy szavaink és lépteink értetlenül mennek el egymás mellett, nem találjuk meg a kapcsolatot, mert idegenként állunk egymással szemben, nem csupán a társadalomnak szélesebb, hanem a családnak szűkebb keretén belül is. Mi sem gyakoribb a gyermekeiket meg nem értő szülők panaszánál, másrésztől minduntalan halljuk a gyermekek szemrehányását, hogy szülei nem értik meg őket. Az emberi együttélés alaptörvényei mégis egymás megértésére kényszerítenek, mert embertársainkkal szemben tanúsított egész magatartásunk ettől függ. Jobban megférnénk egymással, ha nagyobb volna az emberismeretünk. Megszűnnének az együttélésnek azok a zavaró formái, melyek csak azért lehetségesek, mert nem ismerjük egymást, és így ki vagyunk téve annak a veszélynek, hogy külsőségek megtévesztenek, és mások alakoskodása törbe csal.

Szeretnénk megmagyarázni, miért éppen az orvostudományból indult ki a kísérlet, hogy ezen az irdatlan területen megalapozza az emberismeret nevezetű tudományt, melyek annak *feltételei*, feladatai, és milyen eredmények várhatók tőle.

Már maga az *ideggyógyászat* olyan természetű tudomány, mely az emberismeretet feltétlenül megköveteli. Az ideg orvos-

nak mindenekelőtt bele kell látnia az *idegileg megbetegedett* ember lelki életébe. Az orvostudománynak ezen a területén csak akkor alkothatunk használható ítéletet, csak akkor ajánlhatunk vagy foganatosíthatunk beavatkozásokat és kezeléseket, ha tisztában vagyunk azzal, mi történik a beteg lelkében. Itt nem lehetséges a felületesség, itt a tévedést nyomon követi a büntetés, a helyes meglátást viszont többnyire a siker. Ez a vizsga tehát szigorú és azonnali. A társadalmi élet terén még inkább szabad tévednünk valakinek megítélésében, bár ott is minden alkalommal bekövetkezik a bűnhődés. Ám a reakció olyan későn állhat be, hogy az összefüggéseket többnyire már nem látjuk meg, és ámulva tapasztaljuk, hogy valakinek a megítélésében ejtett hiba – esetleg évtizedek múlva – miféle súlyos következményeket és sorscsapásokat vonhat maga után. Ezek a körülmények újra meg újra rámutatnak az *emberismeret megszerzésének és kimélyítésének szükségszerűségére és kötelességére*.

Vizsgálataink során csakhamar felismertük, hogy a kóros esetekben oly gyakran tapasztalható lelki rendellenességek, zavarok és hibák alapjukban véve nem tartalmaznak szerkezetükben semmi olyat, ami az úgynevezett normális ember lelki életétől idegen volt. Azok is azonos elemek és feltételek, csak élesebben és szembeszökőbben tűnnek elő, miáltal könnyebben felismerhetők. Ez a felfedezés lehetővé teszi, hogy a kórosból tanuljunk, és a normális lelki étellel való összehasonlítás által olyan tapasztalatokat szerezzünk, melyek végül is odáig visznek, hogy

a normális körülményeket is élesebb szemmel lássuk. Nem több ez, mint a minden más foglalkozásnál is megkövetelt odaadással és türelemmel egybekötött gyakorlat.

Legelőször is azt ismertük fel, hogy az emberi lelki élet kialakulásának legerősebb ösztönzései a gyermekkor legkezdetéről származnak. Ez a felfedezés önmagában nem volt különösen messze ható, mert hasonló eredményű vizsgálódások megtalálhatók minden idők kutatóinál. Új volt az, hogy a még fellelhető gyermekkori élményeket, benyomásokat és állásfoglalásokat *összefüggő* kapcsolatba hoztuk a lelki élet későbbi jelenségeivel azért, hogy összehasonlítottuk a korai gyermekség élményeit a későbbi korban tanúsított magatartással. Ebből adódott aztán mint különösen fontos szabály, hogy *a lelki élet részletjelenségeit sohasem szabad befejezett egészként tekinteni*, hanem azok csak úgy válnak érthetővé, ha a lelki élet összes jelenségeit egy elválaszthatatlan egész részei gyanánt értjük meg, és megkíséreljük a vizsgált egyén „mozgási vonalát”, életsablonját, életstílusát felfedni, s végül, ha rávilágítunk arra az azonosságra, mely a gyermeki magatartás rejtett célja és az ember későbbi magatartása között fennáll. Röviden: meglepő világossággal mutatkozott meg, hogy a lelki mozgás szempontjából nem történik semmi változás, hogy bár a *lelki* jelenségek külső formájának szóban és tettekben való beteljesülése a külső megnyilvánulást megváltoztatja, ezzel szemben az alapelvek, a cél, a dinamika, egyszóval mindaz, ami a lelki életet a cél irányában mozgatja, változatlanul marad. Annál a betegnél például, aki szorongó jellemű, mindig bizalmatlan, és mindig azon

igyekszik, hogy másoktól elkülönüljön, könnyen kimutatható, hogy ugyanilyen törekvései voltak már három-négy éves korban, csupán gyermekesen együgyű és átlátszóbb módon. Ezért szabállyá tettük, hogy figyelmünk súlypontját mindenekelőtt a beteg gyermekkorába helyezzük. Ilyképpen annyira jutottunk, hogy anélkül, hogy valakitől hallottunk volna róla, képesek vagyunk az ember gyermekkorából sok mindent előre feltételezni, sőt tudni is jelenére vonatkozólag. Mindazt, amit benne látunk, úgy tekintjük, mint gyermekkori élményeinek későbbi korba átszármazott lenyomatait. Ha pedig valaki elmondja, hogy gyermekkorából milyen eseményekre emlékszik, helyesen megértve azt, máris képet alkothatunk róla, miféle emberrel van dolgunk. Ebben a kutatásban felhasználjuk azt a további felismerést, mely szerint az emberek nehezen szabadulnak meg azoktól a sablonoktól, melyekbe első életéveikben belenőttek. Kevés embernek sikerült csak leráznia azokat, jóllehet a felnőttkor lelki élete megváltozott körülmények közt, megváltozott alakban nyilvánul meg, és ezáltal más benyomást kelt. Ez azonban nem egyértelmű az életsablon megváltozásával. A lelki élet még mindig ugyanazon az alapon nyugszik, az egyén ugyanazt a mozgási vonalat tünteti fel, és – gyermekkorában, valamint öregségében egyaránt – ugyanazt a célt látszik követni. Figyelmünk súlypontját azért is kell a gyermekkorba helyeznünk, mert rájöttünk, hogy ha valakinek a megváltoztatására törekszünk, nem sikerül csak úgy kívülről kezdve lehántani valamennyi benyomását és élményét, hanem előbb meg kell találnunk és fel kell fednünk sab-

lonjait, melyekből megérthetjük sajátosságait, valamint kóros tüneteit is.

Így vált a gyermeki lelki élet szemlélete tudományunk sarokpontjává, s ez felüdülés és okulás volt egyben. Sok-sok munkába került az első életévek tanulmányozása. Ezen a téren olyan hatalmas, feldolgozatlan anyagtömeg van felhalmozva, hogy még hosszú-hosszú időre jut belőle, és bárkinek módjában áll benne újat, fontosat és érdekeset találni.

Ez a tudomány egyúttal hibák megelőzésére szolgáló eszköz is. Az emberismeret nem öncél. Felismeréseink alapján önkéntelenül jutottunk a nevelőmunkához, melyet immár évek óta űzünk. A nevelőmunka pedig kincseshánya az emberismeret fontosságát felismert, azt átélni és feldolgozni törekvő egyén számára, mert hiszen az emberismeret nem könyvbölcsesség, hanem gyakorlatilag kell megtanulni azt. Az emberismerőnek a lelki élet minden egyes jelenségét át kell élnie, önmagába felvennie, elkísérnie az embert örömeiben és bánatában, mint ahogy a jó festő csak annyit vihet bele valakinek az arképébe, amennyit megérezett belőle. Ilyképpen az emberismeret úgy fogható fel, mint egy minden mással egy rangban álló, megfelelő eszközökkel rendelkező művészet, melyből a költők ki is vették a részüket. Az emberismeretnek elsősorban ismereteink gyarapítására kell szolgálnia, aminek végső célja az, hogy megteremtse mindnyájunk számára egy jobb és érettebb lelki fejlődés lehetőségét.

Ebben a munkában gyakran felmerülő nehézség, hogy az emberek e tekintetben rendkívüli módon érzékenyek. Kevés olyan

ember akad, aki ne tartaná magát emberismerőnek, holott semmit sem tanult, és még kevesebb olyan, aki a legelső pillanatban meg ne sértődne, amint emberismeretének kiszélesítésére serkentik. Megismerésre valóban csak azok törekszenek, akik már saját átélt vagy mások átértzett lelki fájdalma révén felismerték az ember értékét. Ebből a körülményből adódik foglalkozásunkban bizonyos *taktika* szükségszerűsége. Mert mit sem fogad az ember nagyobb ellenszenvvel és gyanakvással, mint ha nyersen szeme elé tárják a lelki életéből nyert felismeréseket. Aki nem akar gyűlöletessé válni, tanácsos, hogy óvatos legyen ebben a tekintetben. Rossz hír szerzésére legalkalmasabb mód ezzel a tudománnyal való vigyázatlan visszaélés, mikor például valaki asztaltársaságban akarja bemutatni, mennyit ért és lát meg szomszédja lelki életéből. Éppolyan veszélyes az, ha e tannak alapvető nézeteit idegennel szemben kész produktum gyanánt tüntetjük fel. (Lásd a társaságokban divatossá vált »alacsonyabbrendűségi« vagy fogyatékoságérzést, a „Minderwertigkeitsgefühl”-diagnózist. *A ford.*) Még azok is, akik tudnak róla valamit, joggal érezhetik magukat sértve. Ezzel megismételjük a bevezetésül mondottakat, hogy ez a tudomány szerénységre kényszerít, mert nem tűri az elsietett vagy felesleges felismerések fitogtatását, ami különben is a gyermekkor régi büszkélkedéseiből visszamaradt tulajdonság: dicsekedni és mutogatni, mi mindent tudunk. Felnőttek számára ez sokkal meggondolandóbb, ezért inkább várjunk a tanácsokkal, melyeket az emberismeret szolgálatában szereztünk. Ellenkező esetben csak újabb

akadályokat gördítünk a keletkező tudomány és célja útjába, mert olyan hibákat követünk el, melyek csak a – bár lelkes, de meggondolatlan – ifjúságtól származhatnak. Ajánlatosabb előbb óvatosnak lenni, szem előtt tartva, hogy mielőtt ítéletet mondanánk, legalábbis kerek egésznek kell látnunk, és akkor is csak úgy tegyük azt, ha biztosak vagyunk benne, hogy általa valakin segítünk. A helyes ítéletből is sok kár származhat, ha helytelen módon és nem megfelelő helyen mondják.

Mielőtt továbbmennénk, szembe kell néznünk egy sokak előtt már bizonyos felmerült ellenvetéssel. Az az állítás ugyanis, mely szerint az ember életrajza változatlan marad, sok ember szemében talán érthetetlen, mert hiszen az ember temérdek olyan tapasztalatot szerez életében, mely alkalmas volna magatartásának megváltoztatására. Ne felejtsük azonban el, hogy a tapasztalat többértelmű. Alig van két ember, aki ugyanazt a tapasztalatot azonos módon használná fel. Nem mindig leszünk bölcsőbbek tapasztalatainkból. Igaz, hogy megtanulunk bizonyos nehézségeket kikerülni, bizonyos magatartást nyerünk velük szemben, de a vonal, melyen az ember halad, ezáltal nem változik. Vizsgálataink folyamán látni fogjuk, hogy az ember tapasztalatainak sokaságából mindig csak olyanokat használ fel, melyekről közelebbi vizsgálatnál kiderül, hogy életrajzába beleillenne, és megerősítik életsablonját. A nyelv sajátos megérzésével azt mondja, hogy az ember tapasztalatait *szerzi*, amivel arra utal, hogy ki-ki maga rendelkezik tapasztalatainak felhasználása felett. Tényleg nap nap után megfigyelhetjük,

hogy az emberek a legkülönbözőbb következtetéseket vonják le tapasztalataikból. Adva van például valaki, aki egy bizonyos hibát rendszeresen elkövet. Ha sikerül is hibájáról meggyőzni, különböző eredményeket kaphatunk. Lehet a következtetés az – s ez a legritkább –, hogy a hibát már ideje volna levetni. Másvalaki azt felelné, olyan régóta teszi, hogy most már nem tud leszokni róla, a harmadik a szüleit vagy általában nevelését okolja a hibáért: nem volt senki, aki törődött volna vele, vagy el volt kényeztetve, vagy szigorúan fogták. Végeredmény: megmarad hibájánál. Az utóbbiak azonban elárulják ezzel, hogy csupán fedezni kívánják magukat. Ily módon óvatosan és igazuk látszólagos tudatában vonják ki magukat önkritikájuk alól. Ők maguk sohasem bűnösök. A bűn mindenért, amit el nem értek, másokat terhel. Emellett nem veszik észre, hogy maguk alig fejtenek ki valami erőfeszítést hibáik leküzdésére, sőt inkább buzgón kitartanak mellettük. *Holott a rossz nevelés csak addig ludas a dologban, amíg úgy akarják.* A tapasztalatok többféleképpen értelmezhető volta, az a lehetőség, hogy különböző következtetések vonhatók le belőlük, érthetővé teszi, hogy az ember nem változtatja meg a természetét, hanem addig csüri-csavarja élményeit, míg ismét hozzáalakítja természetéhez. Úgy látszik, az emberfia számára legnehezebb dolog önmagát felismerni és megváltoztatni.

Ha azonban valaki mégis ezen a területen kezdene hozzá, hogy az embereket jobbakká nevelje, nagy zavarba jutna, ha nem állnának rendelkezésére az emberismeret tapasztalatai és felfe-

dezései. Bizonytal, mint eddig is, a felületen működne, és ha az eredmény új külsőt, új részleteket tüntetne fel, azt hinné, hogy változtatott valamit. Gyakorlati példákkal fogjuk bizonyítani, mily keveset változtatnak az ilyen beavatkozások az emberen, mindez mennyire csak ismét eltűnő látszat, amíg a „mozgási vonal” maga is nem fut más irányba. Az ember megváltoztatásának folyamata nem könnyű, hanem körültekintést és türelmet igénylő feladat. Mellőzendő pedig mindenekelőtt minden személyes hiúság, mert senki sem kötelezhető arra, hogy hiúságunk eszközéül szolgáljon. Azonkívül úgy kell irányítanunk ezt a folyamatot, hogy a másiknak kedvére legyen, mert érthető, ha valaki olyan ételt, mely máskor ínyére van, azért utasít vissza, mert nem megfelelő módon kínálták.

Az emberismeretnek van még egy másik, éppily fontos oldala, mondhatni, társadalmi arculata. Kétségtelen, hogy sokkal jobban elviselnénk egymást, sokkal jobban megférnénk, ha jobban megértenénk egymást, mert akkor lehetetlen volna egymásban csalatkozunk. Ez a csalatkozási lehetőség nagy veszély a társadalomban, ezt a veszélyt meg kell mutatnunk munkatársainknak, akiket előkészítünk az emberismeret gyakorlati alkalmazására. Képesnek kell lenniük rá, hogy az életben minden nem tudatos, rejtett, álcázott, titkolt, cseles dolgot felismerjenek, hogy befolyásoltjaikat figyelmeztethessék azokra, és segítsenek rajtuk. Ehhez segít bennünket a tudatos szándékkal gyakorolt emberismeret.

Felmerül most már a kérdés, *kinek áll* leginkább módjában emberismeretet szerezni és gyakorolni. Imént említettük, hogy ezt a tudományt nem lehetséges csak elméletileg kultiválni. Az összes ismeretek birtoklása még nem elég. Át kell vinni azokat az elméletből a gyakorlatba, majd ismét az összefüggések és megértések magasabb elméletébe, hogy a szem hozzászokjék az eddigi tapasztalat által megengedett mértéknél élesebb és mélyebb látásmódhoz. Ez az indoka annak, hogy miért foglalkozunk az emberismerettel elméletileg is. Élővé azonban csak azáltal tehetjük ezt a tudományt, ha kilépünk az életbe, és a belőle nyert tételeket alkalmazásukban vizsgáljuk meg. A fenti kérdés azért vetődik fel, mert abból, amit a nevelésben kaptunk, csak kevés, sőt gyakran helytelen emberismeretet meríthetünk, mivel jelenlegi nevelésünk még alkalmatlan arra, hogy használható emberismeretet nyújtson. Minden gyermeknek tetszésére van bízva, hogyan és mennyire fejlődjön, és hogy olvasmányaiából és élményeiből mit használjon fel. Az emberismeret művelése még hagyományokkal sem bír, nincs még „*tana*”. Abban az állapotban van még, mint a kémia az alkímia korában.

Ha körültekingünk azon emberek között, akiknek nevelésük összevisszaságában megvolt a kedvező alkalmuk emberismeret szerzésére, azt találjuk, hogy ezek azok, akik még nem szakadtak ki az összességből, akik embertársaikkal és az élettel való kapcsolatot valamely módon még megőrizték. Azok tehát, akik még optimisták vagy legalábbis küzdő pesszimizisták: olyanok, akiket a pesszimizmus még nem kergetett a lemondásba.

A kapcsolaton kívül még az átélés is szükséges, így jutunk el ehhez a következtetéshez: igazi emberismeret hiányos neveletésünk mellett manapság csupán az emberek *egy* típusának jut osztályrészül, a „megtért bűnösnek”, annak, aki vagy benn járt az emberi lelki élet minden eltévelyedésében, és onnan megmenekült, vagy aki legalábbis közel járt azokhoz. Magától értetődik, hogy bárki más is lehet emberismerő, különösen az, aki előtt sikerült ezeket a jelenségeket kellőleg feltárni, vagy pedig, akinek különösképpen megadatott az átérzés képessége. A legjobb emberismerő bizonyítvánnyal mégiscsak az lesz, aki mindezeket a szenvedélyeket maga is átélte. A megtért bűnös, úgy látszik, nem csupán a mi időnk, hanem minden vallás keletkezésének ideje számára is az a típus, akinek a legnagyobb értéket tulajdonítják, aki sokkal magasabban áll, mint ezer igaz. Ha azt kérdezzük, honnan ered ez, el kell ismernünk, hogy az az ember ismeri legjobban az életnek jó és rossz oldalait, aki az élet nehézségein felülemelkedett, aki a mocsárból felküzdötte magát, akinek volt ereje rá, hogy mindezen túljusson. Ebben senki sem ér fel vele, legkevésbé az igaz.

Az emberi lélek ismeretéből önként adódik az a kötelesség és feladat, hogy az embernek az életre alkalmatlannak bizonyuló sablonjait elpusztítsuk, hamis szemléletétől, mellyel az életben tévelyeg, megfosszuk, és olyan szemlélethez segítsük, amely az együttélésre és az életben való boldogulásra alkalmasabb. Hozzásegítsük egy gondolkodási ökonómiához, vagy – hogy szerénytelennek ne tűnjünk –, mondjuk, egy újabb sablonhoz,

amelyben azonban a közösségérzés játssza a főszerepet. Egyáltalán nem szándékozunk a lelki fejlődés eszményi kialakulását elérni, de mégis azt látjuk, hogy gyakran maga a tisztázott álláspont hatalmas segítségére lesz az életben a bolyongónak és a tévelygőnek, mert tévelygései közt megmutatja, mely irányban tévesztette el az utat. A szigorú deterministák, akik minden emberi történést az ok és okozat egymás után következtétől tesznek függővé, nem egykönnyen jutnak ehhez a szemlélethez. Mert bizonyos, hogy egészen más lesz a *kauzalitás*, hogy valamely élmény kihatásai egészen mássá válnak, ha az emberben még egy erő, még egy motívum él: az *önismeret*. Fokozott megértése annak, hogy bensőjében mi történik, és hogy ez a történet mely forrásokból származik. Az önismerő más emberré lett, és ettől a más voltától nem tud többé szabadulni.

Az emberi lélek

1. A lelki élet fogalma és feltétele

Lelket csupán *mozgó*, élő szervezeteknek tulajdonítunk. A lélek szoros vonatkozásban áll a szabad mozgással. Gyökérrel bíró szervezeteknek nincs lelki életük, hiszen fölösleges is volna számukra. Csak gondoljuk el, milyen rettenetes volna, ha egy gyökeres növény érezne és gondolkodnék, hogy tehetetlen létére, előre látná valamely fájdalom bekövetkeztét, mely ellen azonban nem tud védekezni. Tegyük fel, hogy a növény értelemmel és szabad akaratral rendelkeznék, viszont már eleve ki volna zárva, hogy akaratát valaha is érvényesíthesse. Akarata, értelme örökre terméketlen maradna.

Látjuk tehát, hogy ebben a vonatkozásban, lelki életének hiányában, mennyire különbözik a növény az állattól, és mily nagy a jelentősége annak az *összefüggésnek, mely a mozgás és a lelki élet között fennáll*. Ez a gondolatmenet érthetővé teszi azt is, hogy a lelki élet fejlődése magában foglal mindent, ami a mozgással összefügg, ami csak kapcsolatba hozható valamely helyváltoz-

tatási nehézséggel, megérteti továbbá, hogy a lelki élet hivatott arra, hogy előrenézzen, tapasztalatokat gyűjtsön, emlékezetet fejlesszen ki, amelyet aztán az élet mozgó gyakorlatában hasznosít.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk tehát, hogy a lelki élet kibontakozása mozgáshoz van kötve, és a szervezet szabad mozgékonyága feltételezi minden lelki tartalom tovahaladását, mert a mozgékonyág ingerli, serkenti a lelki életet folyton növekedő intenzitásra. Ha valakitől minden mozgást megvonnánk, megállásra kárhoznánk egész lelki életét. „Csak szabadság költ kolosszusokat, a kényszer öl és pusztít.”

2. A „lelki szerv” működése

Ha a fenti szempontból tekintjük a lelki élet működését, nyilvánvalóvá lesz, hogy velünk született képesség kifejlődésével van dolgunk, amely *támadó, elhárító vagy biztosító, védekező szervnek* tekinthető aszerint, amint az élő szervezet támadásra vagy védekezésre szorul. Ezek szerint a lelki életet támadó és védekezési berendezések komplexumának tekinthetjük, melyek a kívüllagra úgy hatnak vissza, hogy az emberi szervezet fennállását megvédjék, és fejlődését biztosítsák. Ha ezt a feltételt elfogadtuk, újabb feltételek adódnak, melyek fontosak annak a valaminek a megismeréséhez, amit léleknek nevezünk. *Lelki életet izoláltan nem képzelhetünk el*, hanem csak úgy, hogy mindennel, ami körülveszi, összefügg, hogy kívülről ingereket vesz fel, melyekre valamilyen módon felel, csak úgy, hogy olyan lehetőségekkel és erővel rendel-

kezik, melyek szükségesek ahhoz, hogy a szervezetet a külvilággal szemben vagy azzal egyetértésben biztosítsák, és életét megőrizték.

A szemünk elé táruló összefüggések sokfélék. Vonatkoznak elsősorban magára a szervezetre, az ember sajátosságára, testiségére, előnyeire és hátrányaira. Ezek azonban csak egészen relatív fogalmak, mert ugyanaz az erő vagy szerv jelenthet előnyt vagy hátrányt, és hogy melyiket jelenti, azt az egyén helyzete határozza meg. Ismeretes, hogy az ember lába bizonyos értelemben elnyomorodott kéz, amely például egy kúszó állat számára retentő hátrány volna. Az embernek azonban, aki a földön jár, oly nagy előny, hogy senki sem kívánna láb helyett normális kezet. Általában mind az egyéni életben, mind az összes nép életében úgy találjuk, hogy a fogyatékoságok nem foghatók fel oly módon, mintha hátrányuknak minden súlyát magukban rejténék, hanem az a helyzet szerint válik el. Csupáncsak sejtjük, hogy a szemléleteknek mily széles területe nyílik azokban a vonatkozásokban, melyek az emberi lelki élet és a *kozmoszus természetű* követelmények közt fennállnak, mint amilyen az éj és nap változása, a nap uralma, az atomok mozgása stb. Ezek a befolyások is szoros összefüggésben vannak lelki életünk sajátosságaival.

3. *Célratörekvés a lelki életben*

Amit a lelki rezdülésekből először felfoghatunk, ismét csak mozgás, amely valamely célra irányul. Ezért meg kell állapítanunk, hogy hibás következtetés volna, ha az emberi lelket nyugvó

egésznek képzelnénk el. Nem képzelhetjük el, csak mozgó erők formájában, melyek egységes okból származnak, és egységes cél felé törekednek. Már az alkalmazkodás fogalmában bennfoglaltatik ez a célratörekvés. Nem gondolhatunk el lelki életet cél nélkül, mely felé a benne foglalt mozgás és dinamika gördül.

Az ember lelki életét tehát cél határozza meg. Senki sem gondolkozhat, érezhet, akarhat, még csak nem is álmodhat anélkül, hogy annak tárgyát egy előtte lebegő cél meg ne határozná, ne tételezné, meg ne szorítaná és ne irányítaná. Ez csaknem magától adódik abból az összefüggésből, mely a szervezet, a külvilág követelményei és a szervezet által azokra szükségszerűen adott feleletek között fennáll. Az ember testi és lelki jelenségei megfelelnek az itt felállított alapnézeteknek. Lelki fejlődés nem képzelhető el másképp, mint a fent vázolt keretek között, olyan előtte lebegő célra irányulóan, mely a vázolt erőhatásokból önként adódik. A cél lehet változtatható vagy szilárd.

Minden lelki jelenség felfogható oly értelemben, mint egy bekövetkezendő eseményre való előkészület. Úgy látszik, hogy „lelki szerv” nem is gondolható el másképp, mint hogy valamely cél lebeg előtte. *Az individuálpszichológia* az emberi lélek minden jelenségét úgy veszi fel, mintha valamely célra irányulna.

Ha ismerjük valakinek a célját, és valamennyire egyébként is kiismerjük magunkat a világban, akkor azt is tudjuk, mit jelentenek annak az embernek a gesztusai, és azoknak értelmét valamely célra irányuló előkészület gyanánt foghatjuk fel. Azt is tudhatjuk, milyen mozdulatokat kell ennek az embernek tennie,

hogy célját elérje, mint ahogy ismerjük a földre ejtett kő útját. Viszont a lélek nem ismer természeti törvényt, mert az előtte lebegő cél nem szilárd, hanem változékony. Mégis, ha az ember valamely célra törekszik, lelki történése oly kényszerűen folyik le, mintha természeti törvény irányítaná. Ez pedig azt jelenti, hogy mivel a lelki életben nincs természeti törvény, az ember maga alkotja meg törvényeit. Ha tehát valaki előtt ez természeti törvénynek tűnik fel, ez csupán meglátásának cselfogása, mert mialatt annak megváltoztathatatlanságát, determinációját igyekszik megállapítani és bizonygatni, saját keze van a dologban. Ha valaki például képet akar festeni, mindazokat a vonásokat magán viseli, melyek egy ilyen célú emberre jellemzőek. Olyan feltétlen konzekvenciával teszi meg az összes lépéseket, mintha természeti törvény kényszerítené. Ám miért *kell* neki képet festenie?

Különbség van tehát a természet és az emberi lelki élet mozgásai között. Ehhez a kérdéshez kapcsolódik az emberi akarat szabadságának problémája, melynek megoldása ma olyan irányba tendál, hogy az akarat nem szabad. Tény az, hogy determinált, mihelyt célra irányul. S mivel a célt gyakran kozmikus, ösztönös és társadalmi feltételek határozzák meg, természetszerűleg olybá tűnik a lelki élet is, mintha megváltoztathatatlan törvények uralkodnának rajta. Ha ellenben valaki a közösséggel való összefüggést megtagadja és vitatja, s nem akar ahhoz alkalmazkodni, egyszerűen megszűnnek a lelki élet látszólagos törvényszerűségei, új törvényszerűség áll elő, melyet új cél határoz meg. Az életben csalatkozott embert, aki embertársaival szembeni érzelmeit

kiirtja, nem köti többé a közösség törvénye. Tételként állíthatjuk tehát fel, hogy a lelki életben csak bizonyos cél rögzítése után következik be szükségszerű mozgás.

Ellenkező oldalról nézve, a lelki mozgásirányból következtethetünk az egyén előtt lebegő cél milyenségére. Tulajdonképpen ez a fontosabb, mert sok ember nincs tisztában céljával. S valóban ez a szokásos út, amelyen emberismeretünk gyakorlati kivitelében haladunk. Ez már nem olyan egyszerű, mint az előbbi, mert a mozgások sokértelműek. Viszont módunkban áll több mozdulatot megfigyelni, összehasonlítani, összekötni. Valakinek a megismeréséhez azáltal juthatunk el, hogy életének két különböző időpontjában tanúsított magatartását, kifejezési formáját vonallal összekötjük. Ezzel olyan rendszert kapunk, melynek alkalmazásánál *egységes irány* benyomását nyerjük. Ily módon megláthatjuk, hogy a gyermeki sablon gyakran mily meglepő módon ismétlődik a késői korban. Rávilágít erre a következő példa:

Egy harmincéves törtető férfi, a fejlődésében felvetődő nehézségek ellenére is tekintélyre és sikerre tett szert. Nagy fokú depresszióval jelentkezik az orvosnál, munka- és életunalomról panaszkodik. Elmeséli, hogy eljegyzés előtt áll, ám bizalmatlansággal néz jövője elé. Heves féltékenység gyötri, és fennáll az a veszély, hogy eljegyzése felbomlik. A tények, melyeket emellett felsorakoztat, nem túlságosan meggyőzőek.

A lányt nem érheti szemrehányás. Feltűnő bizalmatlansága azt a gyanút kelti, hogy egyike azoknak az embereknek, akik

valakihez közelítenek, vonzódnak, de egyidejűleg támadóállásba helyezkednek, és bizalmatlanságukkal lerombolják azt, amit fel akarnak építeni. Hogy meghúzhassuk a fent említett vonalat, kiragadunk életéből egy eseményt, és megkíséreljük azt mostani állásfoglalásával összehasonlítani. Tapasztalataink értelmében az első gyermekkori benyomásokhoz nyúlunk, bár tudjuk, hogy amit ezekről hallunk, nem mindig állja ki az objektív vizsgálatot. Első gyermekkori emléke a következő: anyjával és öccsével a piacon voltak. A nagy tolongás miatt anyja karjára vette őt, az idősebbet. Mikor tévedését észrevette, letette újra a földre, és a másikat vette fel, míg ő zavartan lépkedett mellette. Négyéves volt akkor. Amint látjuk, az emlék felidézésénél ugyanazokat a hangokat halljuk, mint panaszának ismertetésénél. Nem biztos abban, hogy ő az előnyben részesített, és nem képes elviselni azt a gondolatot, hogy más van előnyben vele szemben. Midőn erre a körülményre figyelmessé tesszük, nagyon elcsodálkozik, és azonnal felismeri az összefüggést.

A cél, melyre az ember minden kifejező mozgása irányul, azoknak a benyomásoknak hatására jön létre, melyeket a külvilág gyakorol a gyermekre. Az ember ideálja, célja már életének első hónapjaiban kialakul. Már ott szerepet játszanak azok az érzetek, melyekre a gyermek örömmel vagy kedvetlenséggel válaszol, és felmerülnek a világkép első nyomai, ha primitív formában is. Ez annyit jelent, hogy a lelki élet hozzáférhető tényezőinek alapjai a csecsemőkorban keresendők. Ezek aztán később továbbépülnek, változékonyak és befolyásolhatók. A legkülönbözőbb

fajta behatások készítetik a gyermeket, hogy állásfoglalással feleljen az élet követelményeire.

Nem hibáztathatjuk hát azokat a kutatókat, akik kiemelik, hogy az ember jellemvonásai már csecsemőkorában felismerhetők, miért is sokan azt hiszik, hogy a jellem velünk született tulajdonság. Meg kell állapítanunk ezzel szemben, hogy ez a felfogás, mely szerint az ember jellemét szüleitől örökli, ártalmas, mert megakadályozza a nevelőt, hogy bizakodással fogjon munkájába. Erősíti ezt a feltevést az a körülmény is, hogy a jellem velünk születettségéről vallott felfogást az emberek többnyire arra használják fel, hogy általa magukat felmentsék, felelőségüket kikapcsolják, ami természetesen ellenkezik a nevelő feladatával.

A cél kitűzésében szereplő fontos tényező a *kultúra* befolyása. Utóbbi, mondhatnánk, korlátot alkot, melybe a gyermek ereje mindaddig beleütközik, míg olyan utat nem talál, melyet járhatónak tart, mely számára kívánságainak beteljesülését és önmagának jövőbeli biztosítását ígéri. Mindjárt látni fogjuk, mennyire vágyik a gyermek a biztonságra, és mekkora biztonságot nyújt számára a kultúrába való beilleszkedés. A biztosítás nem csupán a veszély ellen szól, hanem, mint a jól megépített gépnél, még egy másik biztosítási együttható is járul hozzá, mely az emberi szervezet fenntartásának fokozott védelmére szolgál. Ezt úgy szerzi meg a gyermek, hogy a megadott mértéken felül biztosításokat, ösztönkielégüléseket követel, többet, mint amennyi pusztán fennmaradásához, nyugodt fejlődéséhez szükséges. Ezáltal pedig új mozgás keletkezik lelki életében, melynek vonala

egész világosan *a felülemelkedés* törekvésére mutat. A gyermek, éppúgy mint a felnőtt, többet akar elérni bárki másnál. Fölényre törekszik, hogy az megadja és megőrizze számára mindazt a biztonságot és alkalmazkodást, melyet céljában már eleve kitűzött. Lelki életében nyugtalanság, mozgolódás támad, amely később még jobban megerősödik. Tegyük csak fel, hogy a kozmikus befolyások nagyobb erőfeszítést követelnének. Vagy veszély idején, amikor a lélek retteg, és nem érzi magát feladataira alkalmasnak, ismét olyan irányú eltérések figyelhetők meg, melyekben a fölényre való törekvés még élesebben lép előtérbe.

A célkitűzés olyan irányban is történhetik, hogy az egyén *kitér a nagyobb nehézségek elől*, s ilyen úton igyekszik azoktól megszabadulni. Ez az emberfajta mutatja a legjellemzőbb emberi tulajdonságot, ez az a típus, mely a nehézségektől visszaretten, vagy menedéket keres előlük, hogy a vele szemben támasztott követelményeket legalább ideiglenesen elháríthassa. Érthetővé válik ezáltal, hogy *az emberi lélek reakciói egyáltalán nem véglegesek*, hanem mindig csak ideiglenes feleletek, amelyek teljes valódiságra nem tarthatnak igényt.

Különösen a gyermeki – felnőtt arányokkal nem mérhető – lelki fejlődésnél kell szem előtt tartanunk, hogy csak ideiglenes célkitűzésekkel van dolgunk. Gyermeknél mindig előre kell tekintenünk, és igyekeznünk kell elképzelni, hova fogja majd egyszer juttatni a gyermeket az az erő, melyet most benne működni látunk. Ha behelyezkedünk a gyermek lelkivilágába, világossá válik, hogy erőmegnyilvánulásai nem értelmezhetők

másként, mint hogy a maga módján többé-kevésbé véglegesen meghatározta a jelenhez és jövőhöz való alkalmazkodásának formáját. Az ahhoz tartozó hangulati beállítottság különböző módon nyilvánul meg. Egyik mód az *optimizmus*. A gyermek bíz benne, hogy az eléje táruló feladatokat simán megoldja. Azokat a jellemvonásokat fejleszti ki, melyek olyan embernek a tulajdonságai, aki feladatait megoldhatóknak tartja. Így fejlődik ki a bátorság, nyíltság, megbízhatóság, szorgalom és ehhez hasonlók. Ellentétben állnak ezzel a *pesszimizmus vonásai*. Ha elgondoljuk egy olyan gyermek célját, aki feladatai megoldásához szükséges képességeiben nem bízunk, képet alkothatunk arról is, mi történik az ilyen gyermek lelkében. Csüggedést találunk ott, féltékenységet, zárkózottságot, bizalmatlanságot és más olyan vonásokat, melyekkel a gyenge védekezni igyekszik. Az ő célja az elérhetőség határain túl, messze az élet frontja mögött húzódik.